

ИДЕНТИЧНОСТ И ДРУГОСТ В ЧЕШКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕВОДИ ОТ ПЕРИОДА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Чешката и българската култури от периода на Възраждането се оказват култури на процеп, култури на предела; култури, за които все по-настойчиво зазвучава въпросът «Кои сме ние?». Колебанията при чехи ще се движат по оста: «Кое ни оразличава от немското?», а при българи: «Кое ни прави българи?». И в двата случая обаче бихме могли да говорим за определени техники за интегриране или оттласкване от съответния чужд модел. И чешката, и българската култура от периода на Възраждането изглеждат на първо място култури, изграждащи себе си като езиково идентични такива. В този смисъл естествено се налага съставянето и набавянето на определен езиков инструментариум. Така в българската и чешката литература на периода същностно навлиза преводът. И за чешкия, и за българския възрожденец понятия като «език» и «народност» съществуват едно до друго или по-скоро се детерминират взаимно¹. Това е и една от причините езиковата страна на възрожденския превод някак естествено да се изяви като доминираща над съдържателната. Значителният брой преводни издания, които се появяват на книжния пазар, в крайна сметка изиграват няколко основни функции, сред които особено се открояват:

- 1) изграждането на родния език;
- 2) стремежът за формиране на литературен вкус;

¹ Вж. Друмева, В., Няколко думи за изучаване и обработване на българския сегашен език и за народната ни книжнина въобще, в: Периодическо списание, г. I, 1873, кн. 1-2; Jungmann, J., Jsauli pteklady na újmu národnosti, in: Slowesnost, Praha, 1845, s. 25, където пише: „W jazyku naše národnost“; както и Gellner, A., Národy a nacionalismus, Praha, 1993, s. 35, където обобщава, че двама души принадлежат към един и същи народ тогава, когато припознават като обща една и съща култура.

3) пораждането на критически поглед към случващото се в литературата;

4) пожелаването за съ-полагане на *«родното»*, *«своето»* като равноправно в контекста на бленувания европейски / общославянски модел.

Шлифоване на родния език Формиране на литературен вкус Към началата на литературната критика

Една от основните функции на преводната литература, навлизаща в България и Чехия в средата на XIX век, е свързана с опитите на възрожденците чрез превода да се остойности родното в пределите на високото, на мечтания образец, на европейския модел. Така например Нешо Бончев в статията си «Класическите европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им»² апелира към българските преводачи и читатели да се насочват към литературите на онези народи, които притежават богата културна история. Все пак обаче малко по-надолу в същата статия уточнява, че българите трябва да изучават «инородните литератури», но «разумно, с ред». Подобно е и отношението на чешките възрожденци към чуждоезичната преводна литература. Преводът се схваща като «сближаване на чуждото с родното» (Krok 1839, s. 29). Чрез превода в съответната славянска среда навлизат далеч не само чужди реалии, но и културни стойности. Новите светове обаче рискуват да останат неразбрани, неосъществени или пък да се окажат неподходящи за конкретните условия. Така зачленяването на западноевропейски текстове до българската и чешката култура съгражда определени техники на усвояване.

Възрожденският стремеж образецът да бъде припознат като продукт на родното поражда особен вид транслатологична агресия – преводачите все по-интензивно трансформират, адаптират и локализируют изходния текст с оглед на новото му езиково и културно обкръжение. Нерядко видимо променят сюжета и образите, а понякога дори и композицията на произведението, отчитайки условията на конкретната среда, за която е предназначен преводът. Така например П. Р. Славейков и Ст. Захариев побългаряват повестта на Карамзин «Наталья,

² Вж. Периодическо списание, г. I, 1873, кн. 7-8

боярска дъщеря» в «Невяна, болярска дъщеря». В превода действието е изместено от Москва във Велико Търново от времето на Второто българско царство, а верността към царя от оригинала е заменена от вяност към народа в превода. Юнгман превежда Милтън и Кромвел като Рокицана и Жижка³. Адаптирането на личните имена е на практика един от най-честите похвати (напр. Frau Hornesk – paní Horáková, Graf Esslingen – hrabě Jeslický, Walter – Vlášar и т.н.). Подобен подход обаче далеч не намира основание само в желанието преводът да стане разбираем в по-висока степен. Мотивацията се оказва далеч по-дълбинна, а именно – цели се избягване на евентуално, осмисляно като негативно и съответно нежелано, влияние⁴. Адаптирането на изходните текстове при превеждането им поражда и една от най-яростните български възрожденски дискусии. Коментирайки преводите на Кръстю Пишурка, Каравелов пише: «Когато вие наидете, че тая или оная книга е полезна за българския народ, то я преведете, но я преведете буквално, т.е. без да изоставите и без да притурите нещо... вие може да напишете от доле свои забележки, но никак нямате право да прекроявате чужди произведения и да им давате други характер⁵».

За разлика от Каравелов, Славейков одобрява подобна «намеца» в чуждата творба, на която придаването на национален колорит, според него, не вреди. Той обаче не може да се примири с преводи като този на Йоаким Груев, който, трансформирайки «Бедная Лиза» на Карамзин, не е успял да създаде стойностна българска творба⁶. В един пункт обаче гледните точки на българските възрожденци се пресичат или както обобщава Нешо Бончев: «Преводите имат развивателна сила. Те помагат да се изтънчва и изостря вкусът на читателите.»⁷

Чрез преводите се използва възможността да се разширят потенциалните хоризонти, в които проблемите на славянския свят въобще могат да бъдат полагани. Предлага се подход към собственото, род-

³ Вж. Gray, P., *Elegie na hrobkách veských*, in: Jungmann, J., *Překlady-II*, Praha, 1958

⁴ Вж. Jan Evangelista Purkyně, *Sebrané spisy XI, Básně a překlady*, Praha, 1968, s. 67, където той пише: «Jestli, nám Slovanům na újmu, po všech hranicích i uvnitř, Němci, Vlaši a Maďaři se snaží odnárodnit nám lid i vyšších stavů, snažme se za to pomstit šlechetnějším způsobem přinárodnit se sobě, cokoli oni výtečného vydali v okrese duchovním.»

⁵ в. Свобода, г. II, бр. 4, 1871

⁶ По този въпрос вж. Славейков, П. Р., Трявна, в: Цариградски вестник, бр. 428, г. IX, 1859

⁷ Бончев, Н., *Класическите европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им*, в: *Периодическо списание*, г. I, 1873, кн. 7-8

ното, но не от позицията на своята, живееща в традиционалността култура, а от позицията на усвояването на по-продуктивните модели. На българската и чешката култури са предложени две измерения – те се оказват едновременно постоянно вгледани в постигнатото от литературна Европа, но и носят съзнанието, че са в началото на своя път, че достигането на бленувания цивилизационен връх е мотивирано и възможно единствено от самите тях. От друга страна за славянина се оказва същностно, необходимо вирането в примерите от собственото минало, което допълнително ще усложни задачата на възрожденца преводач. При подбирането на произведението, което да се преведе, както обобщава Христо Ботев: «...ние не можем да не му забележим, че «ползата от поучението» на романите са неща относителни и условни за различните народи. За французкия народ могат да бъдат «полезни и поучителни» романите даже на Пол-де-Кока, а за нас не ще да има смисъл даже и Гетевият «Фауст»⁸.

Славянската мечта за историчност

Ако за българската възрожденска критика от съществено значение се оказва проблемът за подбора на произведенията, които да се превеждат с оглед на все още формиращия се литературен вкус, то същият стои по подобен начин и в чешката литература, която с особена настоятелност се пита защо Юнгман решава да преведе именно Милтъновия «Изгубен рай»⁹. Изборът не е случаен: «В своята творба Милтън успява да примири езическата, християнската и еврейската традиция ... с библейската история.»¹⁰, като по този начин на практика постига своеобразен епос на цялото човечество. Подходът на Юнгман е подобен – той опитва да приложи Милтъновия модел към славянството и по този начин да го «канонизира», което е и една от

⁸ в. Знаме, г. 1, бр. 12, 1875. Хр. Ботев пише статията по повод излизането на преводите на Тодоров «Тайните на инквизицията» и «Цариградските потайности».

⁹ Вж. Sejr, Ladislav, Jungmannův překlad Ztraceného ráje, in: Jungmann, Josef, Překlad-y-I, Praha, 1958, s. 368. По въпроса вж. още Macurová, Alena, Macura, Vladimír, Jungmannovy odborné překlady, Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3-4, Praha, 1974, s. 155-169.

¹⁰ Вж. Macura, Vladimír, Funkce překladu v české obrozenecké kultuře, in: Slavica Pragensia XXIII, Acta Universitatis Carolinae – Philologica 4-5, Praha, 1980, s. 181-184

¹¹ Вж. преводите на Řehoř Dankovský, František Štř, Jan Vlček, Alois Liška, както и Jan Kollár (особ. Staroitalia slavjanská)

основните тенденции във възрожденската идеология. Преводаческата техника на Юнгман в този случай залага на инкорпорирането в превода на множество полонизми, както и на лексика от останалите славянски езици. (Разбира се, подобен подход едва ли е новост за възрожденския превод.) Целта на Юнгман – да съ-положи «своето», «родното» в контекста на мечтания, престижния модел. Чешките възрожденци сякаш интуитивно усещат, че малкият народ в рамките на империята все още няма ясно очертано съзнание за собствената си същност, няма свои притежания и характеристики и затова такива настойчиво ще се търсят.

Особено престижна и в чешката, и в българската литература (а и в останалите славянски литератури) се оказва античната традиция. Погледът към античността на практика цели да потвърди тясната връзка на славянския свят със света на Древна Гърция и Рим¹¹. Не случайно един от най-коментирани преводи на Българското възрождане е именно първият превод на «Илиада» на Григор Пърличев. Критиката на Нешо Бончев и на Христо Ботев е толкова остра, че Григор Пърличев изгаря все още неиздадената част от своя превод, към който след време отново се връща, но вече съобразявайки се с високите изисквания, наложени от «Периодическо списание».

Търсенето на собствената идентичност, на собствената историческа мотивираност отвежда чешките и българските възрожденци и до културата на Древна Индия, т.е. до най-развитата индоевропейска култура. В това отношение закономерни изглеждат както опитът на В. Ханка да преведе откъси от «Рамаяна», така и етимологическите открития на българските възрожденци.

Обглеждането на миналото, на традицията при чехи и българи придобива още една хипостаза: и двете култури обръщат погледа си към «старите книги», които се търсят като символ и свидетелство на желаната авторитетна идентичност. Като емблематичен за Възраждането мотив в това отношение е този за унищожените книги (в тази посока, нека припомним, особено мрачна слава в българската култура придобива Иларион Критски). Такива по правило липсват или поне не са в достатъчно количество, а идентичността се нуждае от митология, от пълнота, която да я легитимира пред другите и главно пред себе си. Ако приемем, че националната идентичност би могла да се разглежда като съзнателно усилие на някакъв елит да съгради общност, то логично изглежда този елит да опита да набави лип-

сващите писмени паметници, липсващите свидетелства за автентичността на общността. Отсъствието би могло да се попълни било чрез превеждане и адаптиране на текстове-образци, било чрез претендиращо за историчност собствено слово. Така Чешкото възраждане ще «открие» своите ръкописи, а българските възрожденци ще адмирират тяхната поява¹².

Стремежът на чешките и българските възрожденци за съизмеримост с европейските образци минава през търсенето на историческата памет, тъй като на сцената на историята човекът става друг, в своята славянска съизмеримост той е възможен, той е способен да произведе високото слово, да докаже, че е достоен за него. Славянинът потвърждава себе си в онези моменти, в които изговаря героичното и то патетично, на висок глас; така, че да бъде чуто не само от своите, но и от чуждите. А пътищата за постигането на собственото слово и неговото изричане при чехи и българи се оказват сходни.

¹² Вж. Жинзифов, Р., Новобългарска сбирка, в: Съчинения, С., 1969, с. 171, където пише: «Мие, сегашни българи, потомци на славните ни дедове, треба да изтърсиме сите наши църкви и манастири и пр.; може би да е останало некое народно съкровище, в кое като в огледало ще видим животът на нашите дедове; негли и нам клета ни съдба оставила негибелната някоя си ръкопис, като на русите «Слово о пълку Игореве» и на чесните нихната им «Краледворска ръкопис» и пр.»